

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ЧЕРНОВА НАТАЛІЯ ФЕДОРІВНА

УДК 63.001.5:001.101+061(477) Вернадський В.І.

**ВНЕСОК АКАДЕМІКА В.І. ВЕРНАДСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук, професор,
член-кореспондент НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
НААН, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Падалка Сергій Семенович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат історичних наук, доцент
Глоба Ольга Федорівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
МОН України, доцент кафедри біології та методики
навчання

Захист відбудеться «30» вересня 2016 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розіслано «30» серпня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
к. і. н., с. н. с.

О.А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дисертаційна робота присвячена вивченню актуальної теми дослідження життєдіяльності та наукових здобутків видатного представника науково-освітньої спільноти Володимира Івановича Вернадського. Його багатогранна діяльність переконливо увійшла до світової науки. Ідеї геніального вченого та самобутнього філософа і сьогодні впливають на неї і визначають подальші напрями розвитку.

З ім'ям В.І. Вернадського пов'язаний стрімкий розвиток української науки. Геніальний вчений займає чи не найголовніше місце у формуванні перших наукових інституцій України. Слід також підкреслити, що його напрацювання сприяли створенню та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Він є організатором декількох наукових інституцій аграрного профілю. Низка фундаментальних праць В.І. Вернадського присвячена ґрунтознавству, землеробству та іншим галузям сільського господарства.

Нині визнано пріоритет В.І. Вернадського у заснуванні нових шкіл з мінералогії космосу, радіобіології, біогеохімії, кристалографії та ін. Але внесок вченого у розгортання науково-організаційного забезпечення сільського господарства – основи продовольчої безпеки та державності нашої країни – є найменш комплексно дослідженим істориками науки як України, так і Росії. В той же час саме В.І. Вернадському Україна зобов'язана появою організаційної предтечі сучасної Національної академії аграрних наук України у вигляді Сільськогосподарського вченого комітету при профільному міністерстві, розвитку морфолого-генетичного ґрунтознавства в Україні тощо. Завдяки саме В.І. Вернадському був закладений могутній фундамент інтелектуальної модернізації тогочасної країни, шляхи і траєкторія її розвитку на десятиліття вперед.

Праці В.І. Вернадського є фундаментальним внеском у розвиток наукового світогляду, становлення сучасної наукової картини світу. Вчений обґрунтовано розглядав Всесвіт як сукупність живої речовини, біосфери і людства. Нове соціальне мислення тим більш важливо для України саме в сучасний період, коли назріла потреба, враховуючи екологічні пріоритети, запроваджувати в країні природне землеробство, бо саме воно може врятувати ґрунти планети, а значить і біосферу, а з нею – і саме людство.

Це спонукає ще раз не тільки повернутися до спадщини академіка В.І. Вернадського, а й переглянути і переосмислити її в часовому та цивілізаційному вимірі, зокрема з точки зору значення для подальшого розвитку сучасної аграрної науки та її організаційного забезпечення. Саме тому за мету даної роботи поставлено заповнити до певної міри цю прогалину шляхом здійснення історико-наукового аналізу наукової літератури, архівних матеріалів та опублікованих урядових директив.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової

сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової тематики «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (№ ДР 0116U002103), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (№ ДР 0116U002102).

Метою представленої дисертаційної роботи є історичне дослідження життя та наукової спадщини В.І. Вернадського в контексті становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні як галузі знань та організації.

Для реалізації поставленої мети вирішувалися такі основні **задачі**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми дослідження, рівень його джерельного забезпечення, обґрунтувати методологічні засади;
- охарактеризувати умови та фактори, що вплинули на формування наукового світогляду В.І. Вернадського;
- систематизувати наукову спадщину вченого та обґрунтувати її значення для розвитку аграрної науки;
- визначити вагомість еволюційного вчення В.І. Вернадського про ноосферу для сучасного розвитку наукових основ органічного землеробства;
- встановити доробок природознавця у науково-організаційній розбудові морфолого-генетичного ґрунтознавства;
- обґрунтувати роль вченого в організації й діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України;
- охарактеризувати науково-організаційний внесок В.І. Вернадського у розвиток аграрного дослідництва як першого президента УАН;
- визначити зміст та результативність популяризаційно-просвітницької діяльності вченого для потреб сільськогосподарських знань.

Об'єктом дослідження є становлення й розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні як галузі знань та організації.

Предмет дослідження – наукова, організаційна та популяризаційно-просвітницька діяльність В.І. Вернадського в галузі природознавства; її наукові результати, відкриття та практичні розробки у сфері сільського господарства.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені особливостями вивчення персоналії й визначаються роками життя та діяльності В.І. Вернадського (1863–1945), а також і наступними десятиліттями ХХ ст., коли у наукових колах широко досліджувалася ця неординарна особистість. З урахуванням прогнозних розробок вченого та актуальності його вчення для сьогодення серйозна увага приділялася сучасному періоду.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у постановці та розробленні проблеми, яка до цього часу не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в історії науки.

Вперше в українській історіографії на основі системного аналізу стану наукової розробки проблеми, введення до наукового обігу низки маловідомих архівних джерел системно з'ясовано роль В.І. Вернадського в розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні, сформульовано авторське бачення важливості організаційної та популяризаційно-просвітницької роботи вченого для потреб сільськогосподарських знань.

Уточнено й конкретизовано основні фактори, що вплинули на становлення В.І. Вернадського як ученого-грунтознавця, розкрито аспекти формування його наукових зацікавлень. Показано внесок вченого у становлення та розвиток морфолого-генетичного ґрунтознавства.

Систематизовано творчий доробок вченого у галузі сільськогосподарської дослідної справи на підставі комплексного аналізу його основних наукових праць.

Деталізовано роль В.І. Вернадського в організації, діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України та інших наукових інституцій, що мали відношення до розвитку аграрної галузі, доповнено джерельну базу дослідження за рахунок уведення у науковий обіг маловідомих архівних матеріалів про науково-організаційну діяльність вченого.

Отримав подальший розвиток напрям наукової роботи з відтворення діяльності видатних українських вчених у розбудові сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання досліджених у дисертації матеріалів для доповнення знань з наукової спадщини академіка В.І. Вернадського.

Узагальнені матеріали дисертаційного дослідження можуть залучатися до навчального процесу при вивченні курсу «Історія України» та спецкурсів – «Історія науки і техніки», «Історія сільськогосподарської науки», «Сільське господарство», «Ґрунтознавство», «Агроґрунтознавство», «Краєзнавство»; при створенні узагальнюючих праць з історії окремих сільськогосподарських установ; при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, словників, енциклопедій тощо. Історичний досвід з розвитку організаційних основ аграрного дослідництва не втратив актуальності й донині та може бути використаний для поліпшення подальшої розбудови української держави.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Винесені на захист результати дисертаційного дослідження, узагальнюючі висновки, аналітичні судження й сформульовані на їх основі авторські твердження та їх доказова база є основним науково-теоретичним здобутком дисертанта.

Апробація дисертації. Зміст окремих розділів та основних наукових результатів дослідження було оприлюднено на міжрегіональних науково-практичних семінарах молодих учених: 1) ІХ Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів (22 травня 2014 р. м. Київ), 2) ІІІ Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (7 червня 2014 р., м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область), 3) Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних

наукових досліджень» (м. Одеса 4-5 грудня 2015 року) 4) X Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів, присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (28 травня 2015 р. м. Київ), 5) Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (м. Львів, 29-30 травня 2015 року), 6) Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (м. Одеса 17-18 липня 2015 року), 7) Всеукраїнському молодіжному форумі «Роль молодих вчених в аграрній науці: Україна і світ» (20 лютого 2015 р., м. Київ), 8) Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Херсон 26-27 лютого 2016 року).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 13 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у збірниках, що входять до переліку наукових видань, визнаних МОН України фаховими з історичних наук, в тому числі 2 публікації у збірниках, які включено до міжнародних наукометричних баз даних наукових публікацій вчених, 8 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації підпорядкована меті та конкретним дослідницьким задачам, зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (183 позиції), додатків. Загальний обсяг дисертації – 201 сторінка, основний текст роботи викладений на 170 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** викладено авторське бачення актуальності теми дисертаційної роботи, визначено її мету та дослідницькі завдання, об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну його результатів, хронологічні та територіальні рамки, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про апробацію результатів та інші відомості, визначені нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

У першому розділі **«Ступінь наукової розробки, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження»** з'ясовано рівень розроблення теми дисертаційної роботи, охарактеризовано стан її джерельної бази, обґрунтовано методологію наукового пошуку.

У підрозділі **1.1. «Історіографія предмету дослідження»** в порівняльно-історичному аспекті розглянуто специфіку відображення у різноманітних літературних джерелах багатогранної діяльності академіка В.І. Вернадського, виявлено окремі проблеми, пов'язані з темою виконаної роботи, що потребують поглибленого вивчення. На основі здійсненої періодизації історіографії виділено два етапи, які відрізняються підходами і висновками згідно з політичною кон'юнктурою того чи іншого історичного періоду. До першого віднесено наукові

праці, написані за радянської доби, другий блок склали дослідження, проведені за роки державності України.

В ході аналізу галузевої літератури радянського періоду виявлено, що перші роки після смерті вченого мали велике значення для увічнення пам'яті, збереження і початку вивчення його наукових здобутків. З'явилися перші публікації сучасників В.І. Вернадського - М.Г. Холодного¹, О.О. Ярилова², О.Е. Ферсмана³, Е.С. Бурксера⁴, С.П. Попова⁵, Б.Л. Лічкова⁶, К.П. Флоренського⁷, О.І. Перельмана⁸ та ін., в яких робилася спроба дати оцінку науковим здобуткам видатного природознавця. У 1970 р. вийшла перша монографія про життя і діяльність ученого, автором якої був І.І. Мочалов⁹ (доопрацьована і доповнена побачила світ у 1982 р.).

Значно активізувалася діяльність з вивчення наукової спадщини В.І. Вернадського у кінці 70-х-80-х рр. ХХ ст., коли була створена спеціальна Комісія з розробки наукової спадщини і підготовки до видання праць В.І. Вернадського, яку очолив віце-президент АН СРСР академік О.Л. Яншин. Результатом цього став початок систематичних публікацій робіт ученого, документів і досліджень про нього¹⁰.

Враховуючи, що територіальні межі теми дисертаційного дослідження охоплюють переважно українські землі, особливий інтерес становлять розвідки вітчизняних істориків науки, а також історико-наукові пошуки фахівців інших напрямів знань стосовно аграрної галузі та її науково-освітнього наповнення. Слід виокремити публікації віце-президента АН УРСР академіка К.М. Ситника, який очолив Комісію з розробки наукової спадщини В.І. Вернадського, створену за Постановою АН УРСР у 1987 р.¹¹. Ці роботи збагатили історичну науку знаннями щодо однієї з граней наукового пошуку В.І. Вернадського – ґрунтознавства, однак

¹ Холодный Н.Г. Из воспоминаний о В.И. Вернадском // Почвоведение. – 1945. – № 7. – С. 325-326.

² Ярилов А.А. Памяти старейшего докучаевца – академика Владимира Ивановича Вернадского // Почвоведение. – 1945. – № 7. – С. 321-324.

³ Ферсман А. Е. Владимир Иванович Вернадский: (Общий облик ученого и мыслителя) // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. геол. – 1946. – Т. 21. – № 1. – С. 53-62.

⁴ Бурксер Е.С. Академик В.И. Вернадский – основоположник геохимии (1863– 1945) // Геол. журнал. – 1947. – Т. 8, вып. 3. – С. 17-25.

⁵ Попов С.П. Академик В.И. Вернадский как минералог / С.П. Попов // Геол. журнал. – 1947. – Т. 8, вып. 3. – С. 9-15.

⁶ Личков Б. Л. Научные идеи и творчество последних лет жизни В. И. Вернадского // Воспоминания о В. И. Вернадском. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 124-151.

⁷ Флоренский К.П. Вернадский В.И. – натуралист, естествоиспытатель // Бюл. МОИП. Отд. Геол. – 1963. – Т. 3. – С. 111-119.

⁸ Перельман О.И. В.И. Вернадский - основоположник биогеохимии: вступная ст. к Кн: Вернадский В. И. Биосфера (Избранные труды по биогеохимии) / В.И. Вернадский. – Москва: Мысль, 1976. – С. 1-23.

⁹ Мочалов И.И. В.И. Вернадский – человек и мыслитель. – М.: Наука, 1970. – 289 с.

¹⁰ Щербак Н. П. Владимир Иванович Вернадский / Н. П. Щербак. – 2-е изд., доп. и перераб. – К. : Наук. думка, 1988. – 298 с., В.И. Вернадский и отечественная наука: Тез. докл. Всесоюз. науч. конф. по истории науки и техники, посвященной 125-летию со дня рождения В.И. Вернадского / Отв. Ред. Ю.А. Храмов. – К.: Наукова думка, 1988. – 232 с., Яншин А.Л., Яншина Ф.Т. Значение научного наследия В.И. Вернадского для современности // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского: Сбор. науч. тр./ Под ред. акад. А.Л. Яншина. – Л.: Наука, 1989. – С. 7-19.

¹¹ Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. - К.: Наук. думка, 1984. – 236 с., Сытник К.М., Апанович Е.М. Научно-организационная деятельность В.И. Вернадского / К.М. Сытник, Е.М. Апанович // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского: Сбор. науч. тр./ Под ред. акад. А.Л. Яншина. – Л.: Наука, 1989. – С. 287-301.

його організаційна діяльність показана однобічно: увагу зосереджено на створенні УАН, а про СГНКУ говориться тільки побіжно.

Зміни в політичному житті СРСР на рубежі 1980-1990-х років сприяли розширенню вивчення наукової спадщини ученого. Характерним явищем цього періоду став більш глибокий інтерес до ідей В.І. Вернадського про біосферу та ноосферу, до філософських і суспільно-політичних поглядів вченого.

Чільне місце в історіографії сільськогосподарської дослідної справи в Україні належить фундаментальним дослідженням члена-кореспондента НААН В.А. Вергунова. Зокрема, він вперше розкриває діяльність В.І. Вернадського як одного із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні¹².

В наш час постать В.І. Вернадського продовжує привертати увагу вчених, його наукова спадщина настільки багата, що дослідники до цього часу аналізують та оцінюють його фундаментальні здобутки. Значний історіографічний інтерес мають публікації істориків науки з Полтавщини – місця, з яким були тісно пов'язані життя та діяльність В.І. Вернадського¹³.

150-річчя В.І. Вернадського спонукало дослідників історії природничих наук до підготовки цілої низки праць про геніального російського та українського вченого і мислителя¹⁴. Детально розкрито період становлення та перші роки діяльності СГНКУ під керівництвом В.І. Вернадського у статтях С.Д. Коваленко і Т.Р. Грищенко.

Таким чином, на основі аналізу й узагальнення історіографічного доробку з'ясовано, що життєвий шлях, творчі здобутки та науково-організаційна діяльність В.І. Вернадського широко висвітлені в літературі. Проте, незважаючи на багатоплановість і змістовність великої кількості публікацій близьких до теми дисертаційного дослідження комплексне вивчення його внеску в становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації

¹² Вергунов В.А. Академік В.І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Вергунов В.А. // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр.; Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка Укр. акад. аграр. наук, АН Вищої шк. України ; відп. ред. О. Я. Пилипчук. – 2006. – Вип. 26. – С. 25–52., Вергунов В. Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітнє забезпечення в межах Української Держави гетьмана П. Скоропадського (29.04.-14.12.1918): події, факти, судження // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я. Пилипчук. – К., 2006. – Вип. 25. – С. 43-72., Вергунов В. А. Діяльність В. І. Вернадського зі становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації (до 150-річчя від дня народження В. І. Вернадського): наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – 20 с. та ін.

¹³ В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад. Самородов В.М., Кигим С.Л. / Наук. ред. К.М. Ситник. – Полтава: «Полтавський літератор», 2008. – 260 с., 52 іл.; Хурса В. Вернадський у Шишаках: історико-краєзнавчі нариси, дослідження / Наук. ред. К.М. Ситник. – Полтава-Шишаки: РВЦ КП «Екотур»-«Полтавський літератор». 2008. 240 с. Самородов В. Професійне зростання Володимира Вернадського на Полтавщині / В. Самородов, С. Кигим // Село полтавське. – 2013. – № 10. – С. 13., та ін

¹⁴ Афиани Ю.В. Научное наследие В.И. Вернадского: некоторые итоги и перспективы изучения и публикации / В.Ю. Афиани // Вісн. НАН України. – 2013. - № 10. – С. 51-57., Загородній А.Г., Волков С.В., Онищенко О.С., Шестопалов В.М. В.І. Вернадський – вчений, мислитель, організатор науки / А.Г. Загородній, С.В. Волков, О.С. Онищенко, В.М. Шестопалов // Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918-1921) / НАН України, Коміс. НАН України з наук, спадщини акад. В.І. Вернадського, Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського, Ін-т історії України; ред. кол.: А.Г. Загородній, О.С. Онищенко (голова), В.А. Смолій [та ін.]; уклад.: О.С. Онищенко, Л.А. Дубровіна, С.М. Кіржаєв [та ін.]. – К., 2011. – С. 21-96. та ін.

відсутнє, не в повній мірі охарактеризовано значення його напрацювань для наукового забезпечення функціонування сільського господарства. Належним чином не осмислені здобутки ученого, недостатньо окреслені шляхи їхнього використання на сучасному етапі розвитку аграрної науки, зокрема таких її складових як ґрунтознавство, землеробство, що посилює актуальність даного дослідження.

У підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази» вказано, що дисертаційна робота виконана із залученням архівних документів, опублікованих матеріалів і періодичних видань часів СРСР та незалежної України. Базовими даними для висвітлення наукової проблеми слугували архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Архіву Президії НАН України, Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Інституту рукопису НБУВ. У дослідженні також використано матеріали Полтавського краєзнавчого музею ім. В. Кричевського.

Важливими для написання дисертації виявилися документи і матеріали науково-дослідних центрів, станцій, полів, зокрема про діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України при Наркоматі земельних справ УСРР. Вони зосереджені у фонді 1230, частково у фондах 166, 1061, 1062.

Під час висвітлення творчого доробку вченого для з'ясування зв'язку його наукових інтересів із завданнями, які ставилися перед наукою потребами сільськогосподарського виробництва, були вивчені опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових та громадських організацій, офіційних установ. Змістовними в контексті підготовки дисертаційної роботи виявилися постанови, протокольні рішення, накази Наркомзему, Наркомосвіти, Укрнауки, які стосувалися питань розгортання діяльності СГНКУ, його науково-дослідних секцій, відділень тощо.

Не менш важливим складником джерельної бази дослідження є оригінальні праці вченого. Слід зауважити, що саме їх вивчення дозволило відтворити цілісну картину наукових інтересів й здобутків автора, його світогляду.

Значний інтерес для вивчення життєвої силуетки вченого представляють автобіографічні відомості – витяги із щоденників та листів В.І. Вернадського, його біографія, написана Б.Л. Личковим, дослідження І.І. Мочалова життя та діяльності В.І. Вернадського, спогади про нього та ін. видання.

Окремо слід підкреслити важливість для висвітлення теми дисертаційного дослідження книги «В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине» колективу авторів. Вона слугувала додатковим джерелом для вивчення генезису й розвитку однієї з величних теорій ХХ ст. планетарного і космічного характеру – вчення про живу речовину та біосферу.

Проаналізований в дисертації комплекс архівних матеріалів, праць академіка, його колег та соратників, публікацій у загальнонаукових та громадських виданнях є достатньою джерельною базою для достовірного розкриття теми дослідження.

У підрозділі 1.3 «Методологічні основи дослідження» обґрунтовано методологічні засади наукового пошуку, вибору підходів щодо розроблення ключових напрямів дослідження, використання системи методів, в основу яких покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Комплексно використано методи джерелознавчого аналізу, а також проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та інші методи.

Застосування вищеназваних принципів і методів дало змогу визначити напрям дисертаційного пошуку, комплексно розглянути цілісну картину наукової та організаційної діяльності В.І. Вернадського, оцінити його внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Другий розділ «Формування наукового світогляду В.І. Вернадського та його внесок у становлення і розвиток аграрної науки як складової природознавства» складається з трьох підрозділів, у яких на основі здійсненого аналізу життєвого шляху В.І. Вернадського насиченого подіями, науковими пошуками, викладацькою та науково-організаційною роботою проаналізовано причини та наслідки впливу вченого на історичні події, виявлено прояви наукового світогляду В.І. Вернадського, як особистості, яка накреслила шлях національної науки і освіти в ХХ ст., та сільськогосподарської дослідної справи як їх складової.

Підрозділ 2.1 «Формування В.І. Вернадського як ученого-природознавця» відтворює чинники, які вплинули на визначення світогляду В.І. Вернадського. З'ясовано, що гуманістично-філософські погляди В.І. Вернадського сформувались ще на Слобожанщині і під впливом саме української культури. Предки вченого були відомими українськими державними та військовими діячами, активними учасниками демократичного руху. У родині підтримувалися національні українські традиції, добре знали вітчизняну історію. Становлення його як дослідника відбувалося під впливом членів сім'ї, викладачів та колег, а в майбутньому – й інших представників академічних установ. Також варто підкреслити, що майбутній академік завдяки родинним зв'язкам був знайомий та активно цікавився українською культурою, звичаями, побутом, історією, що вплинуло згодом на формування його моральних, духовних та культурних цінностей.

Дисертант дійшов висновку, що початок закладання природничих ідей одного із засновників теорії морфолого-генетичного ґрунтознавства В.І. Вернадського припадає на час польового ґрунто-геологічного вивчення ландшафтів Полтавщини в експедиціях під керівництвом професора В.В. Докучаєва, зокрема досліджень ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії на замовлення Полтавського губернського земства. Саме тоді було зосереджено увагу вченого на біологічному факторі ґрунтоутворення в степу, на ролі живої речовини та удосконаленні методики дослідження ґрунтів.

Здійснений у підрозділі 2.2 «Основні напрями наукових досліджень В.І. Вернадського» системний аналіз відповідного джерельного комплексу дає підстави стверджувати, що В.І. Вернадський поряд з іншими розділами науки, а саме – генетична мінералогія, геохімія, радіогеологія, вчення про симетрію та дисиметрію земних космічних тіл, біогеохімія, концепція біосфери, вчення про живу речовину як геологічний фактор та про виробничі сили як природно-

історичний фундамент соціального розвитку, наукознавство, вчення про ноосферу, концепція автотрофності людства – розвивав й науку про ґрунти. Здійснені ним ґрунтові дослідження стали фундаментом, науковою основою подальших здобутків вченого, зокрема у біогеохімії. Ґрунт привертав увагу вченого як потужна біогеохімічна лабораторія. У свою чергу заснована В.І. Вернадським біогеохімія, крім теоретичного, має значний практичний результат – є корисною для розв’язання екологічних проблем, розвитку сільського господарства, багатьох галузей медицини. Фундаментальні здобутки цієї науки використовуються при вирішенні актуальних завдань мінералогії, агрохімії, ґрунтознавства, фізіології рослин, біохімії, геоботаніки тощо.

Наукові напрями, до яких був причетний В.І. Вернадський варто розділити на дві групи. До першої відносяться ті, які були створені виключно завдяки його зусиллям. До другої групи відносяться науки і наукові напрями, в створенні яких вчений не брав безпосередньої участі, але зробив свій певний внесок в їх розробку і розвиток. Праці з ґрунтознавства становлять незначний відсоток у науковій спадщині вченого (3 %), їх варто віднести до зазначеної другої групи наук, але отримані ним результати досліджень ґрунту стали тією методологічною основою, яка дала змогу по новому розвинути уявлення про ґрунт, його місце і значення у біосфері та ноосфері.

У підрозділі 2.3 *«Значення еволюційного вчення В.І. Вернадського про ноосферу в контексті розвитку наукових основ органічного землеробства»* показано, що засновані В.І. Вернадським біогеохімія, вчення про біосферу та ноосферу, крім теоретичного, мають значний практичний результат – зокрема, є корисними для розвитку сільського господарства, розв’язання екологічних проблем. В сучасних умовах, коли глобальні погіршення екологічних властивостей компонентів природи сягнули критичних масштабів, ноосферна парадигма розвитку, основана на ідеях В.І. Вернадського трансформувалася в поняття стійкого (збалансованого) розвитку, що має три складові: економічне зростання, соціальний розвиток, охорона і збереження довкілля. В системі глобальних дій на шляху до повноцінного харчування, збереження біосфери, раціональному використанню природних ресурсів масштабне запровадження природного землеробства. В Україні розроблені теоретичні і практичні основи системи органічного землеробства які базуються на технологічних прийомах: 1) структура посівних площ з врахуванням біологічних особливостей культур, перспективи постійного вдосконалення ґрунту, 2) мілкий обробіток ґрунту, 3) оптимізація живлення рослин, 4) використання сидеральних культур тощо. Створені й функціонують перші науково-виробничі центри цього напрямку – Придніпровський центр природного землеробства ім. М. Руденка, центр органічного землеробства «Полтава-органік» в Полтавській державній аграрній академії. Практичне використання системи органічного землеробства досягло значних результатів у Приватному підприємстві «Агроекологія» в Шишацькому районі Полтавської області на чолі з С.С. Антонцем. Повноваження здійснення наукового забезпечення виробництва та обігу органічної продукції (сировини) відповідно до Закону

України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» покладені на Національну академію аграрних наук України.

Третій розділ «Науково-організаційна діяльність В.І. Вернадського зі становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні» присвячений вивченню внеску геніального вченого безпосередньо у формування вітчизняної аграрної науки як галузі знань та організації.

Визначальні для підрозділу 3.1 *«Роль В.І. Вернадського в науково-організаційній розбудові морфолого-генетичного ґрунтознавства в Україні»* результати дають підстави вважати, що, розпочавши свою наукову діяльність на Полтавщині у 1883-1884 рр. в складі Полтавської експедиції у 1889-1894 рр. з обстеження ґрунтів під керівництвом В.В. Докучаєва, протягом якої було проведено всебічне обстеження ґрунтів, складена перша карта ґрунтів Полтавської губернії, зібрана багата колекція ґрунтів, гірських порід, викопної фауни, гербарій рослин та за матеріалами якої було написано і видано 15 повітових звітів (випусків) та 16-й, загальний по губернії, з картами: гіпсометричною, ґрунтів, льодовикових відкладів, В.І. Вернадський досліджував геологічну будову, ґрунтовий покрив, природні умови Кременчуцького повіту й опублікував свій нарис про нього у 15-му випуску «Праць» експедиції, який супроводжувався ґрунтовою картою Кременчуцького повіту як складової зведеної ґрунтової карти Полтавської губернії в масштабі 10 верст в 1 дюймі (1:420000). Ця карта, створена на генетичній основі стала базою для подальшого обласного поділу України.

Встановлено факт відкриття В.І. Вернадським теоретичного обґрунтування еволюційного зв'язку солонців із солончаками для потреб ґрунтознавства за результатами участі у Ґрунтовій експедиції на Полтавщині. При обстеженні кременчуцьких ґрунтів склались оригінальні погляди молодого вченого на походження, хімізм і стадії розвитку солонців. Слід підкреслити, що тільки через двадцять років вчені, зокрема академік К.К. Гедройц, повністю підтвердили цей теоретичний висновок. Зі встановленням хімічної та фізико-хімічної природи лужності солонцевих ґрунтів, була доказана можливість швидкого та ефективного корінного покращення цих ґрунтів за допомогою штучного гіпсування, запропонував засоби меліорації засолених ґрунтів.

Доведено, що здійснені В.І. Вернадським ґрунтові дослідження стали основою для подальшого розвитку його наукових ідей, зокрема у геохімії, біогеохімії. Праці вченого «Титан у ґрунті» (1910), «Про значення мікроорганізмів у підзолотворенні» (1911), «До питання про хімічний склад ґрунтів» (1913), «Про геохімічний аналіз ґрунтів» (1921), «Про аналіз ґрунтів з геохімічної точки зору» (1936), «Біогеохімічна роль алюмінію та кремнію в ґрунтах» (1938) та ін. стали підтвердженням морфолого-генетичної концепції В.В. Докучаєва про те, що ґрунт – продукт діяльності мікроорганізмів, мінералів та сонячної енергії, а сам він впливає на різні частини біосфери, перш за все – літосферу, гідросферу та атмосферу.

Результати дисертаційного дослідження дають підстави вважати, що системні знання про ґрунти, у томі числі й українські, дали змогу В.І. Вернадському відповідно налагодити діяльність державних інституцій в Україні, які

організаційно керували науковим процесом забезпечення аграрного сектору країни. Створення за безпосередньої участі В.І. Вернадського спеціального Ґрунтового комітету при Сільськогосподарському вченому (науковому) комітеті України (СГНКУ) НКЗ УСРР спрямовувалося, насамперед, на доопрацювання першої синтетичної ґрунтової карти України у 25-верстовому вимірі для встановлення загального зв'язку з ґрунтовими районами іншої частини Європейської Росії.

У підрозділі 3.2 «*В.І. Вернадський як фундатор Сільськогосподарського наукового комітету України*» показано, що академік В.І. Вернадський був засновником і першим керівником СГНКУ з 16 листопада 1918 р., який став провідним координуючим та методичним центром вітчизняної сільськогосподарської науки у роки неп. Слід наголосити, що у наукових виданнях попередніх років відсутні відомості про те, що академік В.І. Вернадський був його засновником і першим керівником. За два місяці перебування на посаді голови СГВКУ В.І. Вернадський активно займався розробленням першого «Положення», структури і штатів Комітету, відпрацював магістральну стратегію функціонування галузевої дослідної справи в Україні, принципів положення якої зберегли свою актуальність і нині. Зокрема, передбачалася самостійна діяльність при збереженні координації і творчої співпраці за окремими напрямками з Українською академією наук. При цьому галузеві дослідження виконувалися при постійних установах (дослідні господарства, станції та інститути) за спеціально розробленими і затвердженими методиками як державне бюджетне замовлення.

Плідна науково-організаторська діяльність В.І. Вернадського базувалася на його глибоких знаннях у галузі історії науки і її організаційних форм. Важливим фактором стало те, що Комітет створювався як аналог вже тривалий час існуючої в Росії установи такого типу – Сільськогосподарського вченого комітету в м. Санкт-Петербург (1837-1922). Ця установа вже мала на той час добре влагоджену, збалансовану по галузях аграрної науки систему відділів, склалися багаті традиції наукових досліджень, як експериментальних, так і теоретичних. В.І. Вернадський став першим виборним головою комітету (1917 рр.). Спираючись на свій досвід, вчений сприяв розгортанню діяльності СГНКУ через узгодження бюджетного фінансування, статуту, що досить часто змінювався з переходом до плановості в Україні, а також всіляких положень щодо регламентації роботи відділів, секцій та бюро, а також популяризаційних заходів.

В той же час вплив СГНКУ на всі важелі існування дослідної справи для потреб сільського господарства протягом 1919-1927 рр. був винятково значущим, як з питань координації, так і теорії та практики. Організаційна роль В.І. Вернадського в становленні СГНКУ стала надзвичайно важливим об'єднуючим чинником в той час.

У підрозділі 3.3 «*Науково-організаційний внесок В.І. Вернадського у розвиток аграрного дослідництва як першого президента УАН*» показано роль вченого в організації науки та освіти в Україні як першого очільника головної наукової установи країни з точки зору значимості для сільськогосподарської дослідної справи. Свій могутній інтелект та організаційні можливості В.І. Вернадський спрямував на створення національних наукових інституцій – Академії наук,

бібліотеки, музею, вищих навчальних закладів, а також на фундацію наукових товариств, комітетів тощо.

Основною ідеєю концептуальної моделі створення УАН за В.І. Вернадським був розвиток Академії на державних засадах та формування комплексу наукових установ з охопленням фундаментальних галузей знання, що дозволить сформувати фундаментальну базу науки та національні кадри, зокрема в галузі експериментальних (природничих і технічних) наук, уже через незначний відрізок часу. В.І. Вернадський обґрунтовано довів значення нових економічних відносин, необхідність дослідження та використання природних ресурсів країн для розвитку держав і вагомість природничих наукових досліджень, що фінансуються державою. Системність концепції визначила й органічний зв'язок з нею іншої новаторської ідеї В.І. Вернадського: поряд з фундаментальними напрямками природничих наук – фізикою та математикою – він ставить «розряд прикладного природознавства», де розвиваються прикладні знання, пов'язані з технікою, промисловістю, сільським, лісовим та водним господарством. Власне саме В.І. Вернадський запропонував створити чотири академічні відділення: історично-філологічне, фізично-математичне, економіко-юридичне та прикладного природознавства. Однак, у зв'язку із створенням у 1918 р. СГВКУ позиція В.І. Вернадського змінилася, він став прихильником самостійного існування сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Отож окремого відділення прикладного природознавства при відкритті у грудні 1918 р. УАН сформовано не було.

У підрозділі 3.4 *«Популяризаційно-просвітницька діяльність вченого для потреб сільськогосподарських знань»* встановлено, що, збагативши науку своїми прогресивними ідеями, В.І. Вернадський виявив себе і як сподвижник просвітницької діяльності та популяризатор здобутків науки, в тому числі сільськогосподарської. Значною мірою це проявилось в його активній участі створення та всебічній підтримці Природничо-історичного музею губернського земства – сучасного Полтавського краєзнавчого музею ім. В. Кричевського, заснованого в 1891 р. у Полтаві за ініціативою В.В. Докучаєва. Організація музею є одним із результатів дослідження Полтавської губернії у ґрунтово-геологічному та геоботанічному відношеннях.

Збірки В.І. Вернадського, зроблені під час дослідження Кременчуччини, увійшли до складу докучаєвської колекції, яка лягла в основу природничо-історичного музею. Це зразки ґрунтів, гірських порід, палеонтологічні знахідки з черепашок викопних видів потретинних молюсків (32 видів) та зубів акул з третинних пісків поблизу Градизька. У рік відкриття музею В.І. Вернадський подарував йому археологічну карту Кременчуцького повіту з позначенням курганів, майданів, решток стародавніх укріплень та місцезнаходжень «кам'яних баб» – пам'яток половецької монументальної культури, а також кілька цих кам'яних скульптур. І надалі всі свої знахідки вчений дарував до колекції природничо-історичного музею, яка стала базою для всебічного дослідження природи краю та широкої пропаганди природничо-історичних знань серед місцевого населення.

В.І. Вернадський підтримував тісні зв'язки з ученими та науковими установами, що займалися дослідженням природних багатств України, зокрема з Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією. На підставі даних її відділу сільськогосподарської ентомології щодо кількості синьої льняної блохи (*Aphthona euforbiae* Schrank) на десятині, отриманих під керівництвом і за участю завідуючого відділу М.В. Курдюмова, вчений виявив значення для геохімії спостережень за вагою та складом організмів. Це була одна з його наукових розробок, яка мала безпосереднє відношення до класичної праці про живу речовину. В.І. Вернадський високо цінував напрацювання у царині ентомології співробітників станції Д.О. та О.О. Оглоблінних, яким був зобов'язаний продовженням у 1918 році, вже в Києві, дослідів з біогеохімії.

Спираючись на власний досвід організації численних наукових товариств та роботи в них, В.І. Вернадський детально обміркував можливості розвитку регіональних краєзнавчих досліджень. Його бачення розвитку регіональної науки знайшло вияв у складеній ним програмі діяльності та статуті Полтавського товариства любителів природи, яке було засновано у березні 1918 р. в стінах Полтавського краєзнавчого музею з членів Полтавського гуртка натуралістів. Вчений розробив статут, програму товариства, був обраний першим головою його правління. Перед товариством ставилися наукові і громадські завдання. Передусім мав бути заснований у Полтаві центр наукової роботи з метою об'єднання наукових працівників губернії, створення умов для спілкування між усіма, хто працює в галузі природознавства і ним цікавиться. Основне зусилля мало бути спрямоване на дослідження природи Полтавщини. Громадський аспект діяльності товариства любителів природи включав у себе поширення популярних нарисів, розробку програм вивчення і проникнення в навколишнє середовище, широке практикування публічних засідань, організації екскурсій і т. д. Важливим пунктом програми товариства була її педагогічна спрямованість, орієнтація на школу.

Ідеї В.І. Вернадського щодо необхідності об'єднання діяльності природознавців України у Всеукраїнській асоціації наукових інституцій звучали з трибун різноманітних форумів, зокрема на Всеукраїнській нараді природознавців у Києві в серпні 1918 р., значною мірою вони були реалізовані у створеній під егідою УАН Комісії з вивчення природних виробничих сил України.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення ступеня наукової розробки проблеми виявило відсутність узагальнюючих історико-наукових досліджень, які б системно відображали діяльність В.І. Вернадського зі становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації в Україні. Проведений аналіз джерельної бази дав можливість встановити, що у своїй сукупності зазначені в дисертації групи джерел складають багате і різноманітне документальне забезпечення досліджуваної проблеми. Їх комплексне використання сприяло досягненню мети дисертаційного дослідження. Визначення методологічних

принципів в сукупності з аналізом історіографії та джерельної бази зумовили вибір напрямів та шляхів вирішення основних проблем предмета дослідження.

2. З'ясовано, що постать В.І. Вернадського як людини та вченого має багато складових, які були сформовані з дитинства та розвинуті згодом постійною роботою вченого над собою. Аналіз джерельної бази дав змогу визначити чинники, які вплинули на формування світогляду В.І. Вернадського: 1) сімейне середовище, де всебічно підтримувалися високі морально-етичні цінності, був нерозривним зв'язок із українською історією та традиціями; 2) провідні вчені-викладачі Санкт-Петербурзького університету та колеги з Московського університету, а згодом й інших установ; 3) академічне оточення. Особлива роль у формування наукових інтересів В.І. Вернадського належить його вчителю видатному вченому світового рівня, основоположнику морфолого-генетичного ґрунтознавства – В.В. Докучаєву, під впливом класичних робіт якого В.І. Вернадський кардинально змінив бачення своїх подальших наукових пошуків, зокрема й у галузі ґрунтознавства, всієї сільськогосподарської дослідної справи.

3. Встановлено, що В.І. Вернадський поряд з іншими розділами науки, а саме – генетична мінералогія, геохімія, радіогеологія, вчення про симетрію та дисиметрію земних космічних тіл, біогеохімія, концепція біосфери, вчення про живу речовину як геологічний фактор та про виробничі сили як природно-історичний фундамент соціального розвитку, наукознавство, вчення про ноосферу, концепція автотрофності людства – розвивав й науку про ґрунти. Здійснені вченим ґрунтові дослідження стали фундаментом, науковою основою подальших здобутків вченого, зокрема у біогеохімії. Ґрунт привертав увагу вченого як потужна біогеохімічна лабораторія.

В результаті здійсненого дисертаційного дослідження наукового спадку В.І. Вернадського удосконалено попередню (за В.А. Вергуновим) умовну періодизацію його творчого поступу. Історію наукової творчості В.І. Вернадського поділено на п'ять етапів:

перший (1883-1887) – дослідження ґрунтового покриву земної кори з морфолого-генетичної точки зору;

другий (1888–1909) – формування мінералогічної науки в сучасному її вигляді;

третій (1910–1917) – інтерес до хімії Землі та заглиблення в розробку проблем геохімічної науки,

четвертий (1918–1936) – звернення до біогеохімії або вивчення ролі живої речовини та міграції хімічних елементів у біосфері;

п'ятий (1937 р. – січень 1945 р.) – розвиток ідей живої речовини в планетарному масштабі.

4. Дослідженням підтверджено значення унікальної наукової спадщини В.І. Вернадського – його еволюційного вчення про ноосферу з точки зору сучасних викликів існування суспільства, а також розв'язання проблеми загальнонаціональної та цивілізаційної вагомості – запровадження нового природного, або органічного, землеробства. Закладені В.І. Вернадським наукові

основи якісно нової форми організованості біосфери, що виникає при взаємодії суспільства і природи в результаті творчої діяльності людини, - ноосфери, є тим базисом, на якому повинна формуватися стратегія запровадження природного землеробства в Україні. Суть її полягає в тому, щоб об'єднати сталий розвиток, ноосферні трансформації та природне землеробство і цим вивести останнє на рівень найбільш масштабних проблем існування та розвитку цивілізації. Бо саме природне землеробство може врятувати ґрунти планети, а значить і біосферу, а з нею – і саме людство.

5. Доведено, що В.І. Вернадський є одним із сподвижників становлення і розвитку морфолого-генетичного ґрунтознавства. Створена ним у 1892 р. як підсумок Полтавської експедиції 1890–1892 рр. перша для царської Росії 10-верстова карта ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії є не тільки першою картою на генетичній основі окремого територіального району земель сучасної України, а й стала складовою першої 10-верстової ґрунтової карти Полтавщини як складової обласного територіального поділу країни теж на генетичній основі.

Низка наукових праць ученого у галузі ґрунтознавства, написаних у період перебування на Полтавщині, Дніпровській ботанічній станції, у Криму протягом 1917-1920 рр., в яких ґрунт розглядався як результат взаємодії всіх компонентів природного середовища, сприяли подальшому розвитку ідей В.В. Докучаєва стосовно морфолого-генетичного ґрунтознавства не тільки у вітчизняній практиці, а й у світовому вимірі. Результати ґрунтознавчих досліджень В.І. Вернадського також мали велике значення для закладання наукових ідей вченого щодо вчення про біосферу. Роль живої речовини в утворенні й розвитку ґрунтів визнавалася за основу.

6. На базі історико-наукового аналізу доведено, що В.І. Вернадський є одним із фундаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні як організації за рахунок створення першої координаційної установи – Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України. Значний досвід державотворчої діяльності на ниві науково-освітнього забезпечення сільського господарства посприяв тому, що В.І. Вернадський очолював новостворений Комітет протягом 1.10.1918 – 1.01.1919 рр., а з 1.04.1919 по 20.09.1921 рр. – залишався його членом. За своєю науково-організаційною суттю і структурою, а також виконанням основних функцій установу можна вважати предтечою сучасної Національної академії аграрних наук України.

Показано, що В.І. Вернадський як одним із засновників УАН, бачив місце сільськогосподарської науки у складі її окремого відділення прикладного природознавства. Вчений розглядав Академію наук як особливий соціальний інститут, довів ефективність такої форми організації національної науки в нових умовах, коли зростає значення розвитку природничих наук для економічного поступу держав та гуманітарних – для національного самоствердження.

7. З'ясовано важливість науково-просвітницької діяльності вченого та як популяризатора науки в Україні. Вбачаючи всебічне дослідження природи краю та широку пропаганду природничо-історичних знань серед місцевого

населення основним завданням музеїв, В.І. Вернадський стояв у витоків (1891 р.), плідно співпрацював і підтримував зв'язки із Природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства – сучасний Полтавський краєзнавчий музей ім. В. Кричевського. Матеріали ґрунтових досліджень В.І. Вернадського, зроблені під час дослідження Кременчуччини та наукові праці вченого, які лягли в основу експозиції музею, стали джерелом для вивчення історії вітчизняної сільськогосподарської справи і, зокрема, генетичного ґрунтознавства.

Спираючись на власний досвід організації численних наукових товариств та роботи в них, вчений створив у 1918 р. Полтавське товариство любителів природи з метою об'єднання наукових працівників губернії в галузі природознавства. Він широко пропагував роботи вчених Полтавської сільськогосподарської станції, використовуючи результати їх наукових досліджень у своїх працях, брав участь в організації діяльності різноманітних науково-освітніх форумів, зібрань, зокрема Всеукраїнської наради природознавців (1918 р.) у Києві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Чернова Н.Ф. Вчення В. І. Вернадського про ноосферу / Н.Ф. Чернова // Історія науки і біографістика. – 2014. – № 3. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2014-3/15.pdf>. – Заголовок з екрана.
2. Чернова Н.Ф. Становлення особистості В.І. Вернадського, як великого вченого, та основні напрями його наукових досліджень / Н.Ф. Чернова // Гілея: науковий вісник. - К., 2015. - №103 (12). – С. 57-61.
3. Чернова Н.Ф. Роль В.І. Вернадського в становленні та розвитку структури аграрної науки в Україні / Н.Ф. Чернова // Історія науки і техніки: Збірник наукових праць. – К.: вид-во ДЕДУТ, 2015. – Вип.7. – С. 202-211.
4. Чернова Н.Ф. Новітні історіографічні дослідження науково-організаційної спадщини В.І. Вернадського в Україні / Н.Ф. Чернова // Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории: сб. ст. – М.: Изд. «Интернаука», 2016. – № 4(44). – С. 202-208.
5. Чернова Н.Ф. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу в контексті розвитку наукових основ органічного землеробства / Н.Ф. Чернова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – № 63 (1172). – С. 35-44.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Чернова Н.Ф. В.І. Вернадський – визначальна фігура утворення та становлення української науки / Н.Ф. Чернова // Історія освіти, науки і техніки в Україні. Матеріали ІХ Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів (22 травня 2014 р.): тези доповіді. – Київ, 2014. – С. 224-226.

7. Чернова Н.Ф. Вчений, мислитель – В.І. Вернадський в контексті становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації / Н.Ф. Чернова // Матеріали III Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (7 червня 2014 р.) тези доповіді. – Хмельницька область, м. Кам'янець-Подільський, 2014. Частина IV. – С. 109–112.
8. Чернова Н.Ф. Унікальна наукова спадщина В.І. Вернадського – важлива складова нашої ідентичності / Н.Ф. Чернова // Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса 4-5 грудня 2015 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 46-48.
9. Чернова Н.Ф. Роль В.І. Вернадського в становленні та розвитку вітчизняної аграрної науки / Н.Ф. Чернова // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали X Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 150-річчю з часу засн. Полтавського т-ва сіл. госп-ва, 28 трав. 2015 р. м. Київ / Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН, Полтавська держ. аграр. акад. [та ін.] ; редкол. : В.А. Вергунов, О.П. Анікіна, А.С. Білоцерківська [та ін.]. – Вінниця., ФОП «Корзун Д.Ю.» – 2015. – С. 177-179.
10. Чернова Н.Ф. Належне нам в історії – не має права на забуття! / Н.Ф. Чернова // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 травня 2015 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 108-109.
11. Чернова Н.Ф. Роль наукової спадщини В.І. Вернадського у формуванні світогляду сучасної цивілізації / Н.Ф. Чернова // Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса 17-18 липня 2015 року). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 49-51.
12. Чернова Н.Ф. Становлення особистості В.І. Вернадського як великого вченого / Н.Ф. Чернова // Всеукраїнський молодіжний форум «Роль молодих вчених в аграрній науці: Україна і світ»: збірка матеріалів (20 лютого 2015 р., м. Київ)/уклад.: А.В. Балян, Т.Р. Грищенко, передмова акад. НААН Я.М. Гадзала; НААН, ННСГБ НААН, ННЦ «ІАЕ», Рада молодих вчених НААН. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 56-57.
13. Чернова Н.Ф. Ноосферна теорія В.І. Вернадського – відповідь науки на загрози та виклики сучасної цивілізації / Н.Ф. Чернова // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон 26-27 лютого 2016 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 102-104.

АНОТАЦІЯ

Чернова Н.Ф. «Внесок академіка В.І. Вернадського у становлення та розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (кінець ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.)». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. – Київ, 2016.

Дисертаційна робота є системним науковим історичним дослідженням, у якому на основі аналізу комплексу репрезентативних джерел та застосування сучасних методологічних засад вивчено наукову діяльність академіка В.І. Вернадського з точки зору історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. З'ясовано фактори, які сприяли формуванню наукового світогляду В.І. Вернадського та його внесок у становлення і розвиток аграрної науки як складової природознавства. Запропоновано авторську удосконалену умовну періодизацію його творчого поступу, в якій враховано етап дослідження В.І. Вернадським ґрунтового покриву земної кори з морфолого-генетичної точки зору. Показано значення еволюційного вчення В.І. Вернадського про ноосферу в контексті розвитку наукових основ органічного землеробства. Досліджено роль вченого в науково-організаційній розбудові морфолого-генетичного ґрунтознавства в Україні. Оцінено його науково-організаційний внесок як фундатора Сільськогосподарського наукового комітету України, а також у розвиток аграрного дослідництва як першого президента УАН. Розкрито популяризаційно-просвітницьку діяльність вченого для потреб сільськогосподарських знань.

Ключові слова: В.І. Вернадський, сільськогосподарська дослідна справа, історія ґрунтознавства, органічне землеробство, біогеохімія, генетичне ґрунтознавство, Сільськогосподарський комітет, музейна справа, наукові товариства.

АННОТАЦИЯ

Чернова Н.Ф. «Вклад академика В.И. Вернадского в становление и развитие отечественного сельскохозяйственного опытного дела (конец ХІХ ст. - первая половина ХХ ст.)». - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН. – Киев, 2016.

Диссертационная работа является научным историческим исследованием, в котором на основе анализа комплекса репрезентативных источников и применения современных методологических принципов изучено научную деятельность академика В.И. Вернадского с точки зрения истории отечественного сельскохозяйственного опытного дела.

Анализ архивных и опубликованных источников позволил определить факторы, которые повлияли на формирование мировоззрения В.И. Вернадского: 1) семейная среда, где всесторонне поддерживались высокие морально-этические ценности, были неразрывны связи с украинской историей и традициями; 2) ведущие ученые-преподаватели Санкт-Петербургского университета и коллеги из Московского университета, а впоследствии и других учреждений; 3) академическое окружения. Особая роль в формировании научных интересов В.И. Вернадского принадлежит его учителю - выдающемуся ученому мирового уровня, основоположнику морфолого-генетического почвоведения – В.В. Докучаеву, под влиянием классических работ которого В.И. Вернадский кардинально изменил видение своих дальнейших научных поисков, в том числе и в области почвоведения, всего сельскохозяйственного опытного дела.

Установлено, что В.И. Вернадский наряду с другими разделами науки, а именно – генетическая минералогия, геохимия, радиогеологии, учение о симметрии и дисимметрии земных космических тел, биогеохимия, концепция биосферы, учение о живом веществе как геологический фактор, науковедение, учение о ноосфере, концепция автотрофности человечества – развивал и науку о почвах. Осуществлённые ученым почвенные исследования стали фундаментом дальнейших достижений ученого, в частности в биогеохимии. Почва привлекала внимание ученого как мощная биогеохимическая лаборатория.

Исследованием подтверждено значение уникального научного наследия В.И. Вернадского – его эволюционного учения о ноосфере с точки зрения современных вызовов существования общества, а также решение проблемы общенациональной и цивилизационной значимости – введение нового природного или органического, земледелия. Заложенные В.И. Вернадским научные основы качественно новой формы организованности биосферы, возникающий при взаимодействии общества и природы в результате творческой деятельности человека, ноосферы, является тем базисом, на котором должна формироваться стратегия внедрения природного земледелия в Украине. Суть ее заключается в том, чтобы объединить устойчивое развитие, ноосферные трансформации и природное земледелие и этим вывести последнее на уровень наиболее масштабных проблем существования и развития цивилизации. Ведь именно природное земледелие может спасти почвы планеты, а значит и биосферу, а с ней – и само человечество.

Доказано, что В.И. Вернадский является одним из сподвижников становления и развития морфолого-генетического почвоведения. Созданная им в 1892 г. как итог Полтавской экспедиции 1890-1892 гг. первая для царской России 10-верстовая карта почв Кременчугского уезда Полтавской губернии является не только первой картой на генетической основе отдельного территориального района земель современной Украины, но и стала составной частью первой 10-верстной почвенной карты Полтавской губернии как составляющей областного территориального деления страны тоже на генетической основе.

Ряд научных трудов ученого в области почвоведения, написанных в период пребывания на Полтавщине, Днепровской ботанической станции, в Крыму в течение 1917-1920 гг., в которых почва рассматривалась как результат

взаимодействия всех компонентов природной среды, способствовали дальнейшему развитию идей В.В. Докучаева о морфолого-генетическом почвоведении не только в отечественной практике, но и в мировом измерении. Результаты почвенных исследований В.И. Вернадского также имели большое значение для формирования его научных идей о биосфере. Роль живого вещества в образовании и развитии почв признавалась за основу.

На базе историко-научного анализа доказано, что В.И. Вернадский является одним из организаторов сельскохозяйственного опытного дела в Украине как основатель Сельскохозяйственного ученого (научного) комитета Украины – одной из тех научно-исследовательских институций, которые дали начало многим научным направлениям исследования и имели существенное влияние на развитие всего сельскохозяйственного опытного дела. Значительный опыт государственной деятельности на ниве научно-образовательного обеспечения сельского хозяйства способствовал тому, что В.И. Вернадский возглавил комитет в 1918-1919 гг., а в 1919-1921 гг. – оставался его членом. По своей научно-организационной сути, а также основным функциям учреждение можно считать предтечей современной Национальной академии аграрных наук Украины.

Показано, что В.И. Вернадский как один из основателей УАН, видел место сельскохозяйственной науки в составе ее самостоятельного отделения прикладного естествознания. Ученый рассматривал академию наук как особый социальный институт, доказал эффективность такой формы организации национальной науки в новых условиях, когда возрастает значение развития естественных наук для экономического развития государств и гуманитарных – для национального самоутверждения.

Установлено важность научно-просветительской деятельности ученого и как популяризатора науки в Украине. Видя всестороннее исследование природы края и широкую пропаганду естественно-исторических знаний среди местного населения основной задачей музеев, В.И. Вернадский стоял у истоков (1891), плодотворно сотрудничал и поддерживал связи с естественно-историческим музеем Полтавского губернского земства – современный Полтавский краеведческий музей им. В. Кричевского. Материалы почвенных исследований В.И. Вернадского, сделанные в ходе исследования Кременчугских земель и научные труды ученого, которые легли в основу экспозиции музея, стали источником для изучения истории отечественного сельскохозяйственного опытного дела и, в частности, генетического почвоведения.

Опираясь на собственный опыт организации многочисленных научных обществ и работы в них, ученый создал в 1918 году Полтавское общество любителей природы с целью объединения научных работников губернии в области естествознания. Он широко пропагандировал работы ученых Полтавской сельскохозяйственной станции, используя результаты их научных исследований в своих трудах, принимал участие в организации деятельности различных научно-образовательных форумов, собраний, в частности Всеукраинского совещания естествоиспытателей (в 1918 г.) в Киеве.

Ключевые слова: В.И. Вернадский, сельскохозяйственное опытное дело, история почвоведения, органическое земледелие, биогеохимия, генетическое почвоведение, Сельскохозяйственный научный комитет, музейное дело, научные общества.

ANNOTATION

Chernova N.F. "The contribution of Academician V.I. Vernadsky in the establishment and development of national agricultural research deed (late nineteenth century – the first half of the twentieth century.)" – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.07 – history of science and technique in 07.00.07. – history of science and technique. – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2016

The dissertation is devoted to the systematic scientific historical research, which based on complex analysis of representative sources and application of modern methodological principles studied scientific work of Academician V.I. Vernadsky in terms of the history of national agricultural research deed. The factors that contributed to the formation of a scientific outlook Vernadsky and his contribution to the development of agricultural science as a part of natural science are found out. The author improved conditional periods of his creative development, which takes into account research phase V.I. Vernadsky crust of soil on morphological and genetic point of view. The significance of evolutionary theory Vernadsky's noosphere in the context of research on organic farming. The role of scientists in scientific and organizational development of morphological and genetic soil in Ukraine. His scientific and organizational contributions as a founder of the Agricultural Scientific Committee of Ukraine and the development of agricultural research as the first president of UAS are reviewed. His popularization of scientific achievements and educational activities for the needs of agricultural knowledge are exposed.

Keywords: V.I. Vernadsky, agricultural research deed, history of soil science, organic agriculture, biogeochemistry, genetic soil science, agriculture committee, museums, scientific societies.